

INTERKULTURÁLNY DIALÓG, MERLEAU-PONTYHO REVERZIBILITA A JEJ INTERPRETÁCIA PROSTREDNÍCTVOM JOGY

ANDREA HRDINSKÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

HRDINSKÁ, A.: Crosscultural Dialogue, Merleau-Ponty's Reversibility and Its Interpretation by Means of Yoga
FILOZOFIA 60, 2005, No 3, p. 185

The aim of a comparison of two traditions is not an aim in itself. In the paper the „approximation“ of two cultures has the role of a mirror of self-comprehension. Merleau-Ponty's intention to bring philosophy „down to earth“ is implemented by the boundaries of „inner-outer“ and crossing subjectivity and objectivity in the Cartesian paradigm. His phenomenology of the body is „understandable“ or, better to say, „elucidatory“ through the term of pranayama – the yogic breath control. Emphasis on experiencing, „movement in space“ – dimensionality, is endorsing this relationship. Moreover, both approaches have a common point: reversibility – switch, or reverse – of the figure and the ground back and forth at will. In Merleau-Ponty's concept of the „lived body“ the reversibility is a continuum of the world and the body and in yoga it is pranic inspiration-expiration experience.

Spoločnosť západného sveta je často označovaná ako postmoderná. Napriek tomu, že sa vedie diskusia o relevantnosti používania tohto pojmu i o jeho samotnom obsahu, základné princípy postmoderny (ak môžeme uvažovať na tejto úrovni o princípoch) vystihujú západnú spoločnosť s narastajúcim časom čoraz lepšie. Jednou z hlavných charakteristík tejto spoločnosti je aj zmenšovanie vzdialeností, a to nielen tých geografických či virtuálnych, ale hlavne kultúrnych. Ak teda vnímame filozofiu ako súčasť danej kultúry, ako kladenie otázok, ktoré „pália“ dnešného človeka a ktorých východiskom je skúsenosť, potom projekt so zameraním na interkultúrny dialóg je len odrazom diania v súčasnosti.

„Približovanie“ západného a nezápadného sveta však nemá za cieľ odhaľovať základy podobnosti či univerzálnosti, ale naopak, zdôrazňovať rozdiely a inakosť týchto tradícií. Európska kultúra už nie je „nespochybniteľným a dominantným centrom sveta“ ([1], 12), a preto aj európska, západná filozofia sa stáva „len“ jednou z viacerých filozofií.

V tomto imaginárnom medzikultúrnom dialógu, ktorý sa snaží pochopiť človeka z rôznych svetových strán, patrí miesto aj jogovej filozofii. Joga je súčasťou indickej tradície viac ako päťtisíc rokov. Hlboké historické korene sú teda jedným z dôvodov, prečo sa v rámci indickej filozofie zameriavame práve na jogu. Ďalším dôvodom je indická filológia, ktorá má nepochybne dôležitý význam v dejinách západnej civilizácie, hlavne v slovanskej tradícii; podobne indická kastovná spoločnosť

je predmetom mnohých sociologických a antropologických štúdií a v neposlednom rade aj indická medicína – ajurvéda – má aspoň čiastočné miesto na pôde západnej medicíny. Avšak vzhľadom na to, že táto práca je z oblasti filozofie, najdôležitejším a najpodstatnejším odôvodnením „stretnutia s jogou“ je jej záujem o človeka.

Už niekoľko tisíc rokov sa indická filozofia zaoberá záhadou podmienenosti človeka, povahou ľudského údela a utrpenia prameniaceho z časovosti a dejinnosti človeka – no predovšetkým riešením týchto otázok. Niet divu, že Eliade nazýva indickú filozofiu práve „existencialistickou“, ale nielen existencializmus je miestom stretnutia s touto východnou tradíciou.

Descartov novoveký obrat k subjektu a následná subjektovo-objektová koncepcia tvorí pilier, o ktorý sa opiera celá západná filozofia a ktorej dôsledkom je filozof – tvor mysliaci. Až v 20. storočí sa začína rúcať táto norma, ktorá bola nediskutovaným pravidlom a predpokladom európskych filozofických smerovaní. Konečne Maurice Merleau-Ponty prichádza s predstavou „filozofa-maliara“, ktorý na to, aby vyjadril svoju filozofiu (obraz), potrebuje „ruku a oko“, potrebuje teda svoje telo. Dualizmus subjekt-objekt stráca význam: „Kadiaľ viesť hranicu tela a sveta, keď svet je telesnosť?“ ([4], 134)

Práve princíp telesnosti, ktorý je z pohľadu Merleau-Pontyho fenomenológie nutnou podmienkou filozofovania, je zároveň neodmysliteľnou súčasťou jogy a jej nazerania na človeka. Tento prístup, ktorý predpokladá telo ako jedinečný rozmer jednotlivca, je prítomný v oboch filozofiách a hoci význam a vnímanie tela má v každej tradícii svoju špecifickosť, stáva sa vhodnou pôdou na vznik dialógu medzi Západom a Východom. Zámerom nasledujúcich riadkov je viesť spomínaný dialóg s cieľom ukázať rôznorodosť a jedinečnosť dvoch významných tradícií, ktoré sa podobne ako dve priamky pretínajú v jednom geometrickom bode – v priestore tela.

Maurice Merleau-Ponty, predstaviteľ existencializmu a fenomenológie, vychádza z predpokladu, že karteziánske rozdelenia tela a duše nekorešponduje s vnímaným, prežívaným svetom. Podľa neho ústredným fenoménom vnímaného sveta je telesnosť, ktorou sa snaží prekonať tento umelo vytvorený dualizmus. Nadväzuje na Heideggerovu revíziu subjektivity ako „bytia vo svete“, ale ide ešte ďalej. Existenciálny termín „bytie“ odmieta nielen preto, že je poznačený stáročnou tradíciou, ale aj preto, lebo je sám „abstrakciou a príliš intelektualizovaným termínom“ ([4], 134). Nahrádza tak „bytie“ telesnosťou, obsahujúcou ambiguitu súhry medzi subjektom a objektom i medzi vnútorným a vonkajším.

Telesnosť však nie je pre Merleau-Pontyho nehybnou jednotou dvoch protikladov, ale je neustálym procesom, prúdením, daniím. Takáto telesnosť je potom v kontraste s medicínskou alebo fyzickou telesnosťou, je to skôr „žité telesnosť“, „žité telo“. „Telesnosť musíme myslieť nie na základe substancií, tela a ducha, pretože potom by bola jednotou protikladov, ale ... ako živel, ako konkrétny emblém obecného spôsobu bytia.“ ([4], 143)

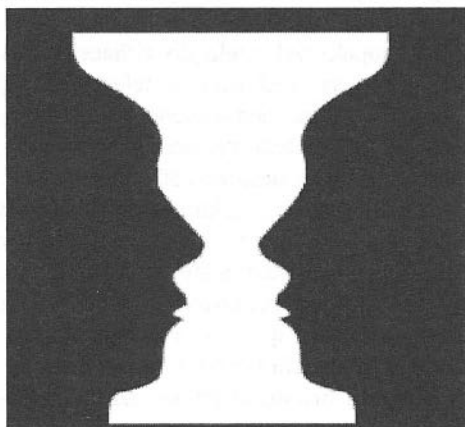
V kapitole *Splietanie-chiazmy* a v príslušných poznámkach v práci *Viditeľné a neviditeľné* je zdôraznená ambiguita tela prostredníctvom termínov telesnosť, dimenzionalita, hrúbka, hĺbka a ich fenomenologických implikácií. Polarizačné kategó-

rie ako vnútrajšok, vonkajšok, interiérny, exteriérny sú pre Merleau-Pontyho projekt zriekania sa subjekt-objektovej diferenciácie a predstavu tela a sveta ako kontinua neprijateľné: „Je potrebné odmietnuť stáročné predsudky, ktoré kladú telo do sveta a vidiaceho do tela alebo naopak svet a telo do vidiaceho ako do nejakej škatule. Kadiaľ viesť hranicu tela a sveta, keď svet je telesnosť?“ ([4], 134) Internalita a externalita tak predstavujú striktné demarkačné rozlíšenie, proti ktorému práve Merleau-Ponty vystupuje. Dôležitú úlohu pri prekonávaní tejto polarítity tela a sveta hrá dimenzionalita, hĺbka, hrúbka či priestorovosť, ktoré sa líšia od tradičnej Newtonskej koncepcie abstraktného priestoru a ktoré pretvárajú celý jeho význam. „Pokiaľ máme na zreteli vzťah telo-svet, je tu vetvenie môjho tela a vetvenie sveta, ako aj korešpondencia medzi jeho vnútrajškom a mojím vonkajškom, mojím vnútrajškom a jeho vonkajškom.“ ([4], 132) Aj v práci *Oko a duch* hovorí, že telo „nie je kúskom priestoru ani zväzkom funkcií“, ale spleťou videnia a pohybu: „Maliar mení svet v maľbu tým, že prepožičiava svoje telo svetu.“ ([3], 9)

Merleau-Pontym chápaná priestorovosť je jasnejšie vysvetlená cez fenomén zraku. Vnímajúce telo robí veci viditeľnými tak, ako je samo viditeľné silou iného zraku. Teda aktívna sila videnia je popretkávaná pasívnym „byť videný“: „Moje vidiace telo nesie toto viditeľné telo a spolu s ním i všetko, čo je vidieť. Jedno je vložené do druhého a oboje sa navzájom splieta.“ ([4], 135) Splietanie aktívneho a pasívneho, vidiaceho a videného tvorí základnú myšlienku jeho koncepcie telesnosti – myšlienku reverzibility. V tomto bode Merleau-Ponty vychádza z Gestaltpsychologie (tvarovej psychológie) a jej dynamického modelu figúry a pozadia. Základným predpokladom Gestalttheorie je vnímanie modelu – objektu a jeho pozadia – ako celku. Ak sa dívame na viditeľné veci, je to možné len vďaka neviditeľnému poľu, ktoré je tam vždy prítomné. Navyiac, táto totalita figúry a pozadia (ktoré nám umožňuje videnie objektu) je inverzná: môžeme kedykoľvek vymeniť alebo reverznúť vec a jej pozadie – figúra sa potlačí do pozadia a pozadie vystúpi do popredia ako figúra. Populárnym reverzibilným modelom Gestaltpsychologie je model vázy, ktorého inverzia je zrkadlový profil tváre. Reverzibilita vzťahu figúry a pozadia je v Merleau-Pontyho filozofii podstatná pri pochopení vzťahu medzi telom a svetom: „... pociťované a pociťujúce telo sú ako rub a líce alebo ako dva segmenty jediného kruhového pohybu, ktorý prebieha hore zľava doprava a dole sprava dol'ava, avšak v oboch fázach je jediným pohybom...“ ([4], 134) Vzťah tela a sveta je korešpondenciou medzi vnútrom tela a vonkajškom sveta a naopak medzi vnútrom sveta a vonkajškom tela a tvorí základ jeho filozofie. V pracovných poznámkach k práci *Viditeľné a neviditeľné* píše: „Pravá filozofia“ znamená ‘pochopiť, čo pôsobí, že opustenie seba je návratom k sebe a naopak. Pochopiť tento chiazmus, tento zvrät’.“ ([4], 194)

Primárnosť tela a riešenie jeho vzťahu k svetu dovoľuje istú komparáciu s filozofiou jogy, ktorá podobne ako Merleau-Ponty kladie telo do stredu svojej filozofie. Koncept žitého tela, ktorý odmieta subjektovo-objektové rozdelenie, je dôležitý aj z pohľadu praktickej stránky jogy. Jogová koncentrácia predpokladá perceptuálny vzťah medzi ja ako telom a svetom. V procese koncentrácie ide vlastne o kontrolu tela, ktorá je zameraná na zmyslovú skúsenosť. Dôraz na zmysly je zároveň dôrazom

tela, konkrétne jogového hrubozrnného alebo hmotného tela, ktoré je vozidlom či nositeľom subtilnejších vrstiev tela.

Tak ako Merleau-Ponty hovorí o neprerušenom „spojení“ tela a sveta, podobne joga chápe telo ako mikrokozmos vonkajšej prírody. Eliade hovorí o tzv. „kozmi-
zácii človeka“, homologizácii medzi telom a svetom, pretože cieľom jogy je „pripo-
dobniť ľudský život a ľudské telo nebeským telesám a kozmickým rytmom...“ ([2],
84) *Ásany a pránájáma* sú symbolom tohto cieľa a tiež príkladom rušenia hranice
medzi vnútorným a vonkajším, medzi telom a svetom.

V bežnej skúsenosti, v situácii uvedomovania si vlastného tela máme tenden-
ciu odlišovať „vonkajšie“ telo, ktoré je v kontakte s vonkajším svetom, od „vnútorné-
ho“ tela, ktoré si „nosíme“ stále so sebou. Takéto rozlíšenie je však prejavom „odcu-
dzenia“, ktoré prežívame vo vzťahu k našim telám, a vedie k privilegovaniu toho
aspektu tela, ktorý je prístupný z perspektívy vonkajšieho pozorovateľa. Ak hovoríme
o sebe, hovoríme v termínoch „zrkadlového obrazu“, teda obrazu, ktorý je pozorova-
teľný zvonku ([5], online).

Pránájáma víťazí nad týmto odcudzením – je konkrétnou skúsenosťou tela
ako vzťahu medzi interným a externým. Dych, najbežnejšia a najdôležitejšia skúse-
nosť našich tiel, je vtiahnutím vonkajšieho vzduchu dovnútra a rytmickým uvoľnením
niečoho z nás smerom von. Táto tak jednoduchá skúsenosť je najdôležitejšou súčas-
ťou jogového prístupu k človeku. *Pránájáma* je v podstate perцепcia, obrátená per-
cepcia nasmerovaná do tkanív nášho tela. Aj v každodennom živote (bez jogovej
skúsenosti) prežívame obrátenú perцепciu, ale nevedomene. Príkladom takejto per-
centuálnej inverzie je choroba, ktorá nasmeruje telo do svojho vnútra: akonáhle zač-
neme registrovať nezvyčajný telesný pocit, vnímanie nášho tela sa zameria na zdroj
tohto pocitu, na príčinu nepohodlia. Nanešťastie, v prípade choroby je táto skúsenosť
tela nepríjemná a má tendenciu „depersonalizovať“ naše telá, dištancovať nás od nich
alebo chrániť ich pred traumou bolesti“ ([5], online). Naopak joga využíva obrátenú
pozornosť do vnútra tela vedome, a nie nevedome či náhodne (ako v prípade choroby).
Praktizovanie telesných póz, *ásan*, spolu s uvedomeným dýchaním, *pránájámou*,

rozvíjajú obrátenie pozornosti do dutín tela – svalov, šliach, srdca, pľúc atď. a pomáhajú precítiť tieto zóny rovnako ako vonkajšie údy napríklad ruky.¹ To, čo je zvyčajne vyhostené do sveta prírody – autonómny nervový systém – stáva sa predmetom vôle, stáva sa opäť svetom našich tiel. Jogové *ásany* spolu s *pránájámou* tak môžeme považovať za spôsob zviditeľňovania nášho „vnútorného“ tela (našich vnútorných orgánov); slovami Merleau-Pontyho predstavujú dimenzionalitu, ktorá privádza telo do sféry viditeľného. „Fenomenologická konzekvencia jogových póz (*ásan*) je založená na ich schopnosti uchopiť 'vnútornú' štruktúru tela a umiestniť ju na ten istý stupeň viditeľnosti ako 'vonkajšiu' ruku.“ ([6], online)

Podľa Merleau-Pontyho vnímať svet znamená vnímať telo, teda videnie/dotýkanie sa sveta je zároveň videním/dotýkaním sa tela, a to je možné len vďaka dimenzionalite, akejsi podmienke vnímaného alebo viditeľného/dotýkaného. Príkladom fenoménu dimenzionality predstavuje v joge dýchanie.

V západnej tradícii je dýchanie vnímané len ako biologický rytmus, objektívny akt, ktorý nepodlieha našej vôli a je príliš jednoduchý na to, aby sa ním západný človek zaoberal. Na druhej strane, indická tradícia rozpracováva fenomén dýchania veľmi podrobne a hĺbkovo. Dýchanie prenáša z autonómnej ríše do ríše vedomie vnímanej a chápe ho ako pokračovanie vonkajšieho sveta, resp. pokračovanie tela. Najlepšie to vysvetľuje Merleau-Pontyho reverzibilita. Nádych je nasatím vonkajšieho sveta (okysličený vzduch a *prána*) a výdych je vypustením niečoho zvnútra (odkysličený vzduch a *apána*), ale nádych je aj otvorením tela svetu a výdych otvorením sveta telu. Ak si ešte uvedomíme, že naše telo nedýcha len pľúcami, ale aj inými orgánmi, napríklad kožou, je oprávnené si klásť Merleau-Pontyho otázku, či je možné umiestniť hranice medzi telom a svetom. Proces dýchania je tak fenomenologickou skúsenosťou Merleau-Pontyho chiazmu – splietania tela a sveta a jeho reverzibility. Sám Merleau-Ponty v práci *Oko a duch* hovorí: „To, čomu sa hovorí inšpirácia, malo by byť prijímané do písma: naozaj existuje vdychovanie (t. j. inšpirácia) a vydychovanie Bytia, existuje dýchanie v Bytí, aktivita a pasivita, ktoré sú tak neľahko rozlíšiteľné...“ ([3], 14)

Reverzibilita, ktorá definuje telesnosť, existuje aj v iných oblastiach a môže byť v nich „neporovnateľne intenzívnejšia“ ([4], 140). Túto myšlienku zaujímavo rozvíja Surrukai, ktorý Merleau-Pontyho reverzibilitu rozširuje o fenomén konzumovania, jedenia. V prípade jedenia nejde len o zachytenie možného sveta, ale o jeho konkrétnu konzumáciu a umiestnenie sveta do tela. Pretože Merleau-Ponty zrušil vzťah tela a sveta ako vzťah dvoch objektívnych entít a stanovil kontinuálnu telesnosť sveta, musí byť táto telesnosť poznačená narcizmom: „Vidiaci je teda zachytený v tom, čo vidí, a vidí samého seba: každému videniu je vlastný tento podstatný narcizmus.“ ([4], 135) Surrukai ide ďalej a hovorí, že nielen narcizmus, ale aj kanibalizmus je základom telesnosti: „Percepcia je konzumácia – sebakonzumácia – ... telo konzumuje svet, svet konzumuje telo.“ ([6], online) Táto reverzibilita jedenia je pod-

¹ V joge je každá *ásana* zameraná na určitú časť tela – konkrétne v rovine subtilného tela ide o čakry, v rovine hrubozrného tela o vnútorné orgány.

Ľa neho silnejšou fenomenologickou skúsenosťou dimenzionality ako Merleau-Pontyho videnie alebo dotýkanie. Jedenie ako proces prežívania a trávenia nie je postihnuteľný zrakom a uchopiteľný vo sfére viditeľného, ale je to skúsenosť, dimenzia, ktorú prežívam „vnútro“, hĺbkou svojho tela. Fenomenologické zážitky jedenia – pocity hladu, plnosti, nevoľnosti – sú jedinečné, pretože aj keď sú bežné a samozrejmé, nikdy ich nevidím. „Môžem mať ilúziu videnia, ale ako môžem mať ilúziu jedenia?“ ([6], online) Fenomén dimenzionality je tak spojený s fenoménom konzumácie, vnímanie tak nie je len narcizmom, ale aj konzumáciou samého seba, kanibalizmom. Konzumácia je aj základným stupňom dýchania – nie je to konzumácia vzduchu ako „hmoty“, ale konzumácia elementu v zmysle Merleau-Pontyho vnímania telesnosti. „Na označenie (telesnosti A. H.) by bol potrebný starý výraz 'živel' v tom zmysle, v ktorom sa používal, keď bola reč o vode, vzduchu, zemi a ohni.“ ([4], 136) Dýchanie je tak exemplárnym príkladom konzumácie telesnosti – výdych z tela je nádychom sveta; telo dýcha svet tak, ako svet dýcha telo.

Dýchanie nie je tak podľa jogy ani podľa Surrakaia biologickým aktom, ale doménou percepcie. Spojenie dýchania a percepcie možno badať v jedinečných situáciách odlišujúcich sa od normálneho stavu: stres, zlosť, radosť atď., kde sa rytmus vdychov a výdychov prudko mení. Fenomenologický zážitok dýchania, ktorého príkladom v joge je *pránájáma*, tak ilustruje reverzibilitu konzumácie a bližšie objasňuje ambiguitu vnútorného/vonkajšieho v Merleau-Pontyho filozofii tela.

Jedna z mnohých definícií jogy zdôrazňuje „pozorovanie bez hodnotenia“ – pri vykonávaní rôznych jogových *ásan* spolu s *pránájámou* sa naša pozornosť obracia hlboko do vnútra, nie je to vonkajší zážitok podliehajúci hodnotovým súdom. Jogu robíme iba pre nás samých. „Sme v jednom momente tým, čo pozoruje, ale aj tým, čo je pozorované. Ak sa pri cvičení nesústredíme iba na seba a do seba, nemôžeme hovoriť o joge.“ ([5], online) Podľa takejto definície jogy, ktorá odmieta akýkoľvek prvok porovnávania či súťaživosti, je možné hovoriť zároveň o pozorovacom „nemom svedkovi“, ale aj o tom, „čo je pozorované“ – je to teda inverzná totalita pozorovania a pozorovaného.

Reverzibilitu Gestaltmodel „figúry a pozadia“, ktorú preberá aj Merleau-Ponty, možno objasniť aj na ďalšej úrovni jogovej praxe – *pratjáháry*. *Pratjáhára* je jogová technika zameraná na stiahnutie zmyslov, je to koncentrácia na nejaký objekt (horiacu sviečku, mantru, dych atď.). „s cieľom vylúčiť vonkajšie rozptýlenie a potlačiť ho do pozadia“ ([5], online). Prostredníctvom *pratjáháry* sa tak rozvíja schopnosť výmeny, v termínoch Gestaltpsychológie, figúry a pozadia, teda sveta a konkrétného objektu v ňom. Prostredníctvom jogových techník tak vytvárame zvláštny paradox: stiahnutím zmyslov dosahujeme kontrolu nad zmyslovými procesmi – redukuje svoju zmyslovú schopnosť tak, že ju posilňuje. „Moja percepcia sa zvyšuje, pretože sa učím sťahovať svoje zmyslové vnímanie.“ ([5], online) Proces *ékágráty* – sústredenie do jedného bodu – je prítomný aj v posledných troch štádiách jogy: dhárane (koncentrácia), dhjáne (meditácia) a samádhi, kde sa úplne stráca rozdiel medzi pozorovaným a pozorovateľom, ruší sa akákoľvek reverzibilita a pozorovaný/pozorované sa stáva nerozlíšiteľným, nedeliteľným jedným. Merleau-Pontyho

existenciálnu fenomenológiu, ktorej kľúčovým bodom je telesnosť alebo „žité telo“, tak možno fenomenologicky priblížiť prostredníctvom konkrétnej jogovej skúsenosti. Jeho uchopenie ambiguitu a reverzibility vonkajšieho a vnútorného rezonuje vo fenomenologickej, teda „žitej“, konkrétnej definícii jogy. Tento jedinečný a určite aj hodnotný vzťah medzi Merleau-Pontyho fenomenológiou a jogovou praxou nie je pokusom vkladať západný filozofický rámec na vybudovanie či priblíženie mimo západnej tradície. Snahou bolo ukázať, že joga je veľmi dôležitým zdrojom pochopenia a skúmania Merleau-Pontyho fenomenologického projektu. Joga je tak príkladom toho, čo Husserl nazýva „filozofiou z prvej ruky“, filozofia, ktorá nie je abstrakciou performovanou na liste papiera, ale ktorá sťahuje do svojho víru celého človeka. Je konkrétnou, zmyslovo prežívanou skúsenosťou, ktorá môže byť jednou z alternatív, ako priviesť západnú filozofiu späť na zem a splniť tak Merleau-Pontyho cieľ: „... myslenie z vtáčej perspektívy, myslenie o obecných predmetoch – musí sa vrátiť k svojmu východisku, k danej východiskovej situácii, k pôde zmyslového a opracovaného sveta, s ktorým v každodennom živote prichádza do styku naše telo, konkrétne žité telo...“, ktoré „nemá nič spoločné s oným 'možným' telom, o ktorom je dovolené tvrdiť, že je strojom na informácie.“ Takéto myslenie sa potom „naučí venovať veciam samým i sebe samému: stané sa opäť filozofiou...“ ([3], 8).

LITERATÚRA

- [1] DROZDÍKOVÁ, J.: „Obraz Orientu v západnom diskurze.“ In: Slobodník, M. – Pirický, G. (ed.): *Fascinácia a (ne)poznatie: Kultúrne stretý Západu a Východu*. Bratislava, Chronos 2003.
- [2] ELIADE, M.: *Jóga, nesmrteľnosť a svoboda*. Praha, Argo 1999.
- [3] MERLEAU-PONTY, M.: *Oko a duch*. Praha, Obelisk 1971.
- [4] MERLEAU-PONTY, M.: *Viditeľné a neviditeľné*. Praha, OIKOYMENH 1998.
- [5] MORLEY, J.: „Inspiration and Expiration: Yoga Practice Throught Merleau-Ponty's Phenomenology of the Body.“ In: *Publication: Philosophy East and West*, date: 01/01/2001 www.elibrary.com
- [6] SURUKKAI, S.: „Inside/Outside: Merleau-Ponty/Yoga.“ In: *Publication: Philosophy East and West*, date: 10/01/2002 www.elibrary.com

Mgr. Andrea Hrdinská
 Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava
 SR
andrea.hrdinska@fphil.uniba.sk